

Geen zee te hoog

Paul Muys

GEEN ZEE TE HOOG

Japan en de Japanners in de 21ste eeuw

Uitgeverij
**VRJ
DAG**

*Wat vindt u van dit boek? Vertel het ons
@vrijdagboeken met #vrijdagboeken*

© 2020 – Paul Muys & Uitgeverij Vrijdag
Jodenstraat 16, 2000 Antwerpen
www.uitgeverijvrijdag.be

Omslagontwerp: Rouwhorst + Van Roon
Vormgeving binnenwerk: theSWitch, Antwerpen
Kaarten: Geert Verscheure
Auteursfoto: Michel Follet

NUR 692
ISBN 978 94 6001 864 0
e-boek
ISBN 978 94 6001 865 7

Niets van deze uitgave mag door middel van elektronische of andere middelen,
met inbegrip van automatische informatiesystemen, worden
gereproduceerd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft getracht de rechthebbenden op copyright van de illustraties in
deze publicatie te bereiken. Waar hij daar toch niet in geslaagd zou zijn, wordt
verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Inhoud

Vooraf	7
Hoofdstuk 1 Ambitie, overmoed en val	9
Hoofdstuk 2 Opnieuw in de eredisie	35
Hoofdstuk 3 Het volk en zijn leiders	69
Hoofdstuk 4 De slapende Japanner	103
Hoofdstuk 5 Dochters van Yoko Ono	129
Hoofdstuk 6 Mensen of machines?	147
Hoofdstuk 7 De natuur de baas	179
Hoofdstuk 8 De kloof	211
Hoofdstuk 9 Japan en de wereld	231

Hoofdstuk 10	247
Geen zee te hoog	
Tijdlijn van het Edo-tijdperk tot heden	261
Klein Japans vademecum	263
Noten	285
Bibliografie	293
Dank	295

Vooraf

De grote golf bij Kanagawa, de beroemde houtsnede van de Japanner Hokusai (1760-1849) toont een paar vissersbootjes die optornen tegen een reusachtige golf, zo hoog dat zelfs de berg Fuji op de achtergrond nietig lijkt. Een mijlpaal in de geschiedenis van de kunst, maar ook een werk vol symboliek dat veel van de essentie van Japan vat. Ook van het moderne Japan met zijn ontzaglijke problemen en de gedurfde, of in elk geval ándere keuzes die het daarbij maakt.

Japan ligt achter de belevingshorizon van de meesten onder ons en we horen er nooit zo veel over. Een generatie geleden was dat nog anders. Het land overspoelde ons met betaalbare producten van steeds betere kwaliteit, het resultaat van eeuwenoud vakmanschap. *Made in Japan* stond al snel voor perfectionisme. Westerse bedrijven deden hun voordeel met *kaizen*, het streven naar permanente kwaliteitsverbetering. De ideeën van Toyota over *lean manufacturing* maakten wereldwijd opgang. De topproducten zijn er nog altijd, maar de verbazing over de onverminderd hoge kwaliteit is nu – mogelijk ten onrechte – geweken. Door de opkomst van China en straks wellicht India verliezen we het land opnieuw uit het oog, al is er ook sprake van een hausse in het Nippon-toerisme. Kortom, we weten bitter weinig van Japan af, en daarmee doen we niet alleen Japan maar ook onszelf te kort.

Er staan muren rond Japan. Letterlijk, met de recent opgetrokken anti-tsunamistormweringen aan de Japanse kusten. Maar ook figuurlijk, door de geografische afstand. De taal is ook zo'n haast ondoordringbare muur, een haast niet te nemen hindernis, hoe mooi de Japanse kalligrafie ook mag ogen. Gelukkig zijn er steeds meer uitstekende vertalingen voorhanden, lijkt de Japanse film aan

een voorzichtige comeback te zijn begonnen, en dringt de manga-animecultuur langzaam maar zeker tot het Westen door.

Dit boek is een poging om de lezer nader te laten kennismaken met de Japanse samenleving én haar beter te begrijpen. Japan, op twee na 's werelds grootste economische grootmacht, verdient die aandacht, alleen al om de manier waarop het zijn problemen te lijf gaat. Er moet veel worden verklaard: waarom blijft de Japanse regering zo vasthouden aan kernenergie? Klopt het dat nogal wat Japanners, de 'herbivoren', seks afwijzen? Waarom gaan die Japanners zelden of nooit in staking, al lijkt daar naar onze maatstaven alle reden toe? Hoe democratisch is een land waar één partij vele decennia lang bijna onafgebroken aan de macht blijft? Waarom willen de Japanners geen immigranten ondanks een schreeuwend tekort aan personeel? Waarom zijn de Japanners zo dol op robots?

Dit boek helpt de lezer zich een beeld te vormen van dit land, waar onze toekomst zich nú al afspeelt. Dat is toch de bedoeling. Het zal hem er hopelijk ook toe aanzetten nog andere informatie en kennisbronnen aan te boren. Het gaat over de Japanse aanpak van problemen en uitdagingen, die het land met overgave te lijf gaat. Problemen die wij in het Westen net zo goed kennen, maar waarmee Japan als eerste te maken krijgt, en waarop het zo goed als mogelijk een antwoord zoekt en meestal ook wel vindt. Een land met een oude bevolking die niet terugschrikt voor het nieuwe. Met *Tokyo 2020* en de wereldtentoonstelling in Osaka in 2025 denkt het dat andermaal duidelijk te maken.

Later we eerst even omkijken: voor Japan breekt de moderne tijd aan in 1853. Vreemde bezoekers maken dan onaangekondigd een einde aan het isolement dat het land zichzelf eeuwenlang heeft opgelegd...

Hoofdstuk 1

Ambitie, overmoed en val

1853. In de baai van Edo, het huidige Tokio, doemt een flottielje van de Amerikaanse Navy op onder het bevel van Commodore Matthew Perry. De legendarische 'zwarte schepen' zien er behoorlijk dreigend uit en maken diepe indruk. De Japanners hebben immers nooit eerder stoomschepen gezien, en nauwelijks ooit blanke mensen. Voor het eerst ook in hun geschiedenis staan ze oog in oog met een vreemde mogendheid. Een machtige, moderne natie nog wel. Namens zijn regering komt Perry havenrechten opeisen, desnoods met militair geweld. De handelsverdragen die Japan al snel tegen heug en meug sluit met de Verenigde Staten zetten de poort open voor verdragen met andere staten. Het onverwachte Amerikaanse bezoek is de indirecte oorzaak van de val van de *shoguns*, de militaire machthebbers die het al zevenhonderd jaar lang voor het zeggen hebben in Japan. De shoguns hebben ooit, in 1185, een einde gemaakt aan jarenlange burgeroorlogen, wat iedereen moet hebben verwelkomd. Het nu onder één gezag min of meer verenigde Japan is een autoritaire feodale staat. De shoguns van wat bekend staat als de Tokugawa-dynastie beperken de macht van de keizer en het land wordt eeuwenlang totaal geïsoleerd. Het is een periode van zelfgekozen afzondering die bekend staat als *sakoku*. Dat isolement wordt uiteindelijk onhoudbaar. Het wantrouwen jegens de buitenwereld is niet verwonderlijk. De geruchten over de moord in 1740 op vijf- à tienduizend Chinezen in Batavia (het huidige Jakarta) moeten zeker tot in Japan zijn doorgedrongen. En Japan heeft ook weet van de Opiumoorlog die de Britten vanaf 1839 tegen het keizerrijk China voeren.

Een verarmde samoerai leert Nederlands

De bevlogen Japanse intellectueel en selfmade man Yukichi Fukuzawa is een van de mensen die beseffen dat hun land aansluiting dient te zoeken bij het Westen. Hij is pas achttien wanneer de zwarte schepen verschijnen. Deze Fukuzawa (1835-1901), telg uit een verarmde familie van *samoerai*, de Japanse krijgsadel, is schrijver, tolk, leraar en krantenman, stichter van een op westerse leest geschoeide hogeschool (later universiteit), en wordt al heel snel voortrekker in het streven naar modernisering van Japan. Geen Japanner of hij kent hem, al was het maar omdat hij vandaag op de bankbriefjes van 10.000 yen prijkt.

In zijn autobiografie vertelt Fukuzawa hoe hij al snel zijn bekomst heeft van een samenleving die iemand met een bescheiden afkomst als de zijne de toegang tot voortgezet onderwijs ontzegt. Hij zet zich al snel aan de zelfstudie van Chinees en het confucianisme, maar hij interesseert zich ook voor alles wat westers is en leert Nederlands. De Hollanders zijn ruim 200 jaar, van 1641 tot 1859, immers de enigen die in tijden van *sakoku* een beperkte toegang hebben tot Japan, via het piepkleine eilandje Dejima¹, dat vandaag deel is van de uitdijende stad Nagasaki op het grote zuidelijke eiland Kyushu.

Nederlands kennen is de enige manier om kennis op te doen over de wetenschap van die tijd, van wiskunde en astronomie tot menselijke anatomie, geneeskunde en krijgskunde.

De Japanners hebben hiervan geen benul. Nauwelijks iemand heeft ooit zelfs maar een Hollander gezien. Geruchten dat deze barbaren net als honden hun been oplichten bij het urineren leiden een hardnekkig bestaan.

Het verhindert niet dat de belangstelling voor *rangaku*, het Japanse woord voor Nederlandkunde, rond het midden van de negentiende eeuw snel toeneemt, weliswaar nog in kleine kring. Dit gaat ten koste van de Chinese cultuur waaraan Japan zich eeuwenlang gelaafd heeft. Fukuzawa en nog een klein groepje andere jongelui zetten zich af tegen de Chinese taal, in hun ogen de taal

van de feodaliteit, en getroosten zich de moeite onze taal te leren. Er komt veel manueel kopieerwerk aan te pas, want leermiddelen zijn er niet. ‘We vonden met zijn allen dat het land zich diende te bevrijden van die Chinese invloed. Als studenten wisten wij dat we als enigen de sleutel hadden tot de Europese beschaving. Hoe arm ook en hoe schamel ook onze kleren, we voelden dat we met onze kennis en de toegang tot de wetenschappelijke bronnen elke prins of edelman in de hele natie achter ons lieten.’²

De machthebbers hebben behoefte aan vertalingen van werken over moderne fortbouw en moderne vuurwapens. Ze willen zich vooral beter tegen mogelijke invasies kunnen verweren en beter gewapend zijn om ‘de barbaren’ op afstand te houden. Daar ligt voor de jonge Fukuzawa een kans. Maar zijn interesse reikt veel verder dan die van zijn opdrachtgevers.

De kennis die hij opdoet door de vertaling van werken over alle mogelijke onderwerpen wil hij als het maar even kan toetsen aan de praktijk. De eerste praktijktest valt wel erg tegen. In Yokohama, waar de buitenlanders zich inmiddels havenrechten hebben toegeëigend, blijkt dat hij met zijn Nederlands niet ver komt. Hij hoort er de vreemdelingen een taal spreken die hij niet kent: Engels. Een opdoffer van jewelste na al die moeite, maar Fukuzawa laat zich niet ontmoedigen. ‘De studie van het Engels valt wel mee,’ zegt hij wat later, ‘het wordt van links naar rechts geschreven en veel woorden herken ik al dankzij het Nederlands.’

Zijn talenkennis bezorgt Fukuzawa op de duur een bescheiden inkomen. Enkele lange buitenlandse reizen naar de Verenigde Staten en nadien Europa zijn van grote invloed op zijn leven. In 1860, nog in de shoguntijd, monstert hij aan als hulpje van de kapitein op een Japans zeilschip met stoommachine. Na een tocht van 37 dagen over de Stille Oceaan en ondanks zwaar weer bereikt Fukuzawa San Francisco.

In zijn autobiografie schrijft hij hierover: ‘Ik moet toegeven dat deze prestatie mij met trots vervulde. Het was pas in 1853 dat we voor het eerst een stoomschip zagen. Twee jaar later begonnen we bij de Nederlanders in Nagasaki navigatie te leren. In 1860 waren

we bij machte met een schip de Stille Oceaan over te steken. Dat betekent dat we al na zeven jaar en zonder hulp van buitenlandse experts deze overtocht konden maken. Ik denk dat we in alle bescheidenheid trots mogen zijn op deze moed en vaardigheid’.

Fukuzawa heeft het hier over een talent dat de Japanners in hoge mate blijken te bezitten, na eeuwen van afzondering: de drang om te leren van anderen, het geleerde ook sterk ter harte te nemen en het secuur in praktijk te brengen. Het is een talent dat in het vernielde Japan van na de Tweede Wereldoorlog nog grote diensten zal bewijzen.

De reis is voor Fukuzawa natuurlijk een belevenis. Niet zozeer de wetenschappelijke en technologische kennis van de westerlingen – die kende hij al een beetje via zijn vertaalwerk. Een echte openbaring is de Amerikaanse levensstijl, het zelfbewustzijn van de gastheren en hun nuchtere omgang met hiërarchie. Hij zal daarover diverse voor een ruim publiek toegankelijke en in die tijd erg populaire werken schrijven die de Japanners alvast een idee geven van deze voor hen zo vreemde wereld.

Leren van het Westen

Het shogun-bestuur, de *bakufu*, ziet zich uiteindelijk gedwongen met de Amerikanen handelsverdragen te sluiten en hen toegang te geven tot nog vijf andere havens. Nadien sluit Japan nog verdragen met Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland, Nederland en Pruisen, de landen die er in dit deel van de wereld toe doen.

Ondanks aanvankelijk verzet, vooral van verarmde samoerai, gaat het veel politici en geleerden uiteindelijk dagen. Zowel voorals tegenstanders van de shogun beseffen: wil Japan niet het lot van China ondergaan, dan heeft het betere wapens nodig, beter onderwijs én een eigen industrie. Dat het zoveel mogelijk moet leren van het Westen beseft Fukuzawa beter dan wie ook. Maar hij is geen onvoorwaardelijke bewonderaar. Hij vindt alleen dat zijn land van

het Westen moet leren om het in de toekomst te evenaren en wie weet zelfs te overtreffen.

Fukuzawa blijft buiten de politiek, maar met zijn in Japan gretig gelezen beschouwingen over de westerse samenleving draagt hij bij tot het besef dat niet alle wijsheid uit China en uit het confucianisme komt. Fysica, aardrijkskunde, militaire strategie, het Britse parlementair stelsel, internationale relaties: hij besteedt er aandacht aan en schrijft erover in bevattelijke taal, waardoor zijn werk door duizenden wordt gelezen.

De Meiji-restauratie

Het zal nog een tiental jaren van politieke onrust kosten en een korte oorlog, maar de voorstanders van een sterk keizerlijk gezag verslaan de aanhangers van de laatste shogun definitief in 1868. De zestienjarige Meiji³-keizer, met zijn persoonlijke naam Mutsuhito, verlaat Kioto om zich in de nieuwe oostelijke hoofdstad te vestigen, die niet langer Edo maar Tokio zal heten. Modernisering is de boodschap, wil Japan als gelijke worden erkend door de grote buitenlandse mogendheden.

De Meiji-restauratie wordt zo genoemd omdat ze een einde maakt aan de feodaliteit en omdat ze de macht van de keizer herstelt, of beter nog: die van diens entourage.

Het is een hele omwenteling, maar toch meer een staatsgreep dan een revolutie. Er is hier geen klasse die een andere ten val brengt en van een zelfs maar schuchtere democratisering is die eerste decennia allerm minst sprake.⁴

De keizer wordt het formele hoofd van een sterk centraal gezag dat al snel een aantal hervormingen zal doorvoeren die van het land een moderne staat moeten maken. De macht is in handen van een kleine, informele groep, de *genrō*, een elite die directe toegang heeft tot de keizer. De leden zijn aristocraten, veelal uit de perifere *han* of domeinen die voor de afschaffing van shogunaat en bakufu hebben geijverd. En dan zijn er de samoerai, de legendarische elitestrijders,

eeuwenlange behoeders van de belangen van hun feodale meesters. Zij behouden hun macht, tenminste voor zover ze afkomstig zijn van de han die zich achter de keizer hebben geschaard.

Ongelijke verdragen

Die onder zachte dwang gesloten verdragen waarover we het al hadden, zijn een diepe knieval van Japan voor al die andere belanghebbende partijen, met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië voorop. Het zijn ongelijke verdragen. Ongelijk omdat de westerse landen ze opdringen, met als stok achter de deur de onuitgesproken dreiging met oorlog, en dus kolonisering, en omdat ze systematisch in het voordeel van de westerse mogendheden uitvallen. De verdragen worden al snel een bron van frustratie, die pas na de Tweede Wereldoorlog helemaal zal opdrogen. Japan verliest de controle over zijn invoerrechten, een van de redenen waarom het land zinderogen verarmt. Vernederend vindt Japan ook het principe van de extraterritorialiteit: buitenlanders hoeven zich voor vergrijpen begaan in Japan enkel voor eigen rechtbanken te verantwoorden. Het officiële excuus luidt dat Japan als minder beschaafd land geen betrouwbare rechtspraak kent.

In 1872 onderneemt een delegatie met enkele invloedrijke regeringsleden, de zogenaamde Iwakura-missie (vernoemd naar een belangrijke Meiji-politicus), op haar beurt een maandenlange reis door de VS en Europa. De deelnemers hebben meer dan één doel. Ze willen meer inzicht in de organisatie van de westerse samenleving, in de economie en in de instellingen, maar streven ook naar een herziening van de ongelijke verdragen. ‘Pas nu,’ schrijft japanoloog Vande Walle, ‘beseften de regeringsleiders goed welke binnenlandse hervormingen nodig waren om gunstige verdragshervormingen te bedingen.’⁵

De opgave waarvoor het land zich geplaatst ziet is niet gering. Hoe kan Japan de grote mogendheden ook op langere termijn doen afzien van invasie en onderwerping, het lot dat China te beurt

dreigt te vallen? Dat vergt een sterke staat, een sterk leger en een stevige industriële basis.

De Iwakura-delegatie ontmoet in Berlijn de Duitse kanselier Bismarck. Die adviseert de Japanners te werken aan het patriotisme van hun landgenoten, zodat ze niet alleen loyaal zijn aan hun familie, hun han of *daimio*⁶, maar aan de natie als geheel.

Aan dat natiegevoel, zo beseft de Japanse leiding, moet nog hard worden gewerkt. En wat kan de Japanners sterker met elkaar verbinden dan hun religie? In de loop der eeuwen is het shintoïsme, veeleer een animistisch geloof dan een godsdienst, met het boeddhisme verweven geraakt. Nu wordt dit laatste ineens als uitheems ervaren, en nog net niet verboden. Waar boeddhistische tempels en shintoschrijnen bijna duizend jaar lang broederlijk naast elkaar hebben bestaan en de Japanners deze symbiose heel normaal zijn gaan vinden, komt nu het staatsshintoïsme: de ideologische grondslag van het regime, een puur politiek geïnspireerde constructie. Het staatsshintoïsme geeft de onderdanen te verstaan dat zij vooral aan de staat zelf trouw verschuldigd zijn en dat de staat de belichaming is van eeuwige principes.⁷

Rijk land, sterk leger

Modernisering van de economie om van Japan een rijk land met een sterk leger te kunnen maken is de prioriteit. Met de westerse voorbeelden voor ogen weet het land immers maar al te goed dat economische macht gepaard gaat met militaire kracht.

Economisch staat het land er niet slecht voor. Van de Tokugawa-tijd erft het een intens binnenlands handelsverkeer, een goed opgeleide elite – al weet die nauwelijks iets van de vorderingen van de wetenschap in het Westen –, een geoliede en goed georganiseerde bureaucratie, een winstgevende landbouw en een voor die tijd goed uitgebouwd wegennet.

De verdere modernisering is een vrij moeizaam proces, dat niet zozeer overredingskracht vereist als wel autoritair optreden.

Het Meiji-regime staat ook voor een enorme taak: de voorbereiding van een grondwet die pas wordt afgekondigd in 1889 en die alvast theoretisch de rechtsstaat waarborgt. Om voor vol aangezien te worden moet het rijk in elk geval een parlement hebben en een rechtssysteem. Het moet ook bewijzen dat het zijn wil kan opleggen aan andere, zwakkere staten.

In de volgende decennia gaat het Meiji-bewind van een en ander werk maken. Dat dit niet zonder slag of stoot gebeurt is een understatement. In afwachting van een grondwet verwijzen de aanhangers van de Meiji-keizer naar de zogenaamde Eed van de Vijf Artikelen uit 1868, nog onder het shogunaat. Het eerste artikel van de Eed, die in feite een intentieverklaring is, bepaalt dat het te voeren beleid moet kunnen rekenen op een ruime consensus. Voorts schaft de Eed het onderscheid tussen rangen en standen en het feodaal stelsel af en luidt het dat het land een loyaal en verantwoordelijk lid van de internationale gemeenschap wil worden.

In naam van de keizer, die op grond van zijn goddelijke afkomst buiten en boven de wet staat, komt er een parlement, de *Diet*. Een nationale munt mag evenmin ontbreken en de invoering van een belastingsysteem evenmin. Vandaar een hervorming van de grondbelasting. Betaling kan voortaan niet langer in natura, dat wil zeggen: in balen rijst. Een ander voorbeeld van ingrijpende modernisering is de schoolplicht voor iedereen. Het is voortaan wel de staat die het onderwijs organiseert en het op haast militaire leest schoeit. Andere ingrijpende nieuwigheden zijn een politiemacht en de militaire dienstplicht. Die laatste komt er in 1872 en duurt drie jaar. De maatregel komt hard aan bij de boeren die zo lang een zoon moeten missen, terwijl net zij de grote meerderheid vormen van een bevolking die toch al zwaar belast wordt.

Het nationale leger vervangt een legerkorps van zowat tienduizend samoerai, voor wie dit rekrutenleger ook slecht nieuws is: ze zien een belangrijke inkomstenbron opdrogen. De han, de domeinen waar de daimio eeuwenlang de plak hadden gezwaaid, worden afgeschafte. De gronden worden keizerlijk bezit. De regering neemt wel de schulden van de han over, die zomaar even twintigmaal gro-

ter zijn dan haar jaarinkomsten in die periode. In de plaats van de han komen de prefecturen, een administratieve indeling die ook vandaag nog bestaat.

In 1876 maakt de regering een einde aan de relatief bevoorrechte status van de samoerai, kortwiekt ze hun toelage en verbiedt ze hen zwaarden te dragen. De samoerai zijn voortaan gewone burgers. Voor deze groep bestaat geen eenduidige oplossing. Soms vinden ze een baan in de ambtenarij of ze krijgen steun om een landbouwbedrijfje op te zetten. Een en ander zal nog jaren voor strubbelingen en opstand zorgen en leiden tot de opkomst van allerlei politieke bewegingen waarin samoerai wel vaker een rol spelen.

De grondwet van Meiji-Japan: de keizer is god

Niet iedereen is gediend van de machtsconcentratie bij een kleine elite. De Beweging voor Vrijheid en Burgerrechten kan rekenen op steun uit allerlei beroepsgroepen, want de evolutie van een landbouwland naar een land met een gemengde economie gaat razendsnel. Door het verbeterde onderwijs, de verstedelijking, de opkomst van kranten wordt een groeiend deel van de bevolking steeds mondiger.

Uiteindelijk komt de regering ertoe werk te maken van een grondwet, symbool bij uitstek van de moderne staat. Deze constitutie is het resultaat van zorgvuldige voorbereiding en overleg met Europese juristen.⁸ Ze neemt weliswaar de vrijheden over die in de westerse grondwetten zijn opgenomen, de scheiding der machten, het respect voor privé-eigendom, godsdienst- en meningsvrijheid enzovoort, maar de formulering is vaag. De keizer is goddelijk, want hij is een directe afstammeling van Amaterasu, de zonnegodin. Voor de Japanner is dit tot de nederlaag in de Tweede Wereldoorlog een centraal geloofspunt. De keizer is de enige die grondwetswijzigingen kan voorstellen. En de regering? Die dient alleen verantwoording af te leggen aan de keizer en staat boven de partijen. Nogmaals, van democratie in de betekenis van macht van

het volk is hier geen sprake. De kiezers zijn uitsluitend mannen van 25 jaar en ouder die behoren tot de hoogste belastingcategorie. Ze vertegenwoordigen 1 procent van de bevolking.

De vergoddelijking van de keizer komt vooral diegenen goed uit die de keizer weer in het centrum van het politieke en sociale leven zetten. Of zoals japanoloog Taggart Murphy het zegt: 'De kloof tussen de fictie van directe keizerlijke macht en het feit dat een stel zelfbenoemde oligarchen die fictie in hun eigen belang exploiteerden zou een halve eeuw later de omstandigheden creëren voor de grootste catastrofe in de Japanse geschiedenis. Maar voorlopig gaf ze de nieuwe Japanse leiders voldoende gezag om van hun land binnen één generatie een grootmacht te maken die het westerse imperialisme als gelijke kon tegemoet treden en het de baas kon blijven.'⁹ De verkiezingen en het parlement zijn niet veel meer dan een schijnvertoning.

Industrialisering

De hervorming van de grondbelasting is al snel goed voor 80 procent van de overheidsinkomsten. De boeren kunnen nu in principe ook grondeigenaar worden. In de praktijk blijven ze ook in de Meiji-tijd straatarm. De belastingen die ze bijdragen geven de overheid de middelen om met kracht de modernisering door te voeren. Er komt geld vrij voor allerlei voorzieningen, zoals een spoorwegnet en modelbedrijven. Het Meiji-bewind kiest voor het Pruisisch model, dat de staat een sturende rol geeft in de nationale economie. Niet dat het van nul af aan dient te beginnen: er is ook in de shoguntijd al een industrie en het is bijvoorbeeld maar de vraag of het land zo snel een van de grootste uitvoerders van textielproducten ter wereld was geworden zonder die basis.

Vanaf de late jaren zestig van de negentiende eeuw groeit een samenwerking tussen ondernemers en overheid, later ontstaat hieruit het ministerie van Industrie. Tot 1880 zijn driekwart van de grote industriële ondernemingen staatsbedrijven. De toename van

het aantal privéondernemingen vanaf 1877 is het gevolg van de lage prijs waarvoor de overheid haar modelbedrijven verkoopt. Zij heeft zich verslikt in de hoge kosten van de modernisering en dat is een van de redenen waarom ze snel een groeiend aantal bedrijven van de hand doet. Dank zij de lage investeringskosten hebben de nieuwe eigenaars de middelen om de nieuw verworven bedrijven te doen renderen.

Na de oprichting van de Bank of Japan laat de staat geleidelijk zijn industriële holdings over aan privébedrijven zoals Mitsui en Sumitomo, die zich zullen ontwikkelen tot grote industriële conglomeraten, de *zaibatsu*.

Rijkdom is macht en ook daarom essentieel voor een land dat internationale erkenning zoekt, het Westen wil inhalen en het op termijn zelfs wil overtreffen. Bedrijven winnen eerst nog advies in van buitenlandse specialisten, tenminste zolang er niet genoeg technici van eigen bodem zijn die de nodige kennis in het buitenland hebben opgedaan. De regering beperkt buitenlandse investeringen of kredieten, die ze ervaart als mogelijke bedreiging voor haar autonomie. Japan moderniseert zijn bestaande industrie en bouwt nieuwe fabrieken, vooral in de textiel- en de militaire sector. Het leert zelf zijn machines, schepen, spoorwegen en telegrafienetwerk te bouwen en de efficiëntie van zijn mijnbouw te verhogen. Het land krijgt in enkele decennia een staalindustrie en een spoorweginfrastructuur, gebouwd door Japanse privébedrijven. Elektrificatie wordt met voortvarendheid doorgezet. In de jaren dertig van de twintigste eeuw zullen de meeste Japanse huizen al elektrisch licht hebben, vroeger dan veel Amerikaanse en Europese.

Als de steenkoolproductie een maatstaf is, dan is Meiji-Japan goed bezig: wordt in 1874 ruim 200.000 ton kolen gedolven, in 1890 is dat drie miljoen ton, in 1919 al 31 miljoen ton en dat is nog lang niet het einde. Het verbruik van steenkool groeit van twee miljoen ton in 1893 tot vijftien miljoen ton in 1913. Nog een sprekend cijfer: de staalproductie, die in 1901 nog maar 7500 ton bedraagt, loopt in 1913 al op tot 255.000 ton.¹⁰

Wie in eerste instantie het gelag betaalt is duidelijk in een samenleving waarin de werknemer niet kan rekenen op enige bescherming. Historicus Vande Walle maakt melding van de steenkoolmijn Takashima nabij Nagasaki, door de overheid verkocht aan Mitsubishi. Een journalist gaat er in 1888 incognito werken, als een Günter Wallraff avant la lettre, en brengt verslag uit over de lamentabele werkomstandigheden en de uitbuiting door koppelbazen waarvan de arbeiders het slachtoffer zijn. Dit baart wel enig opzien, en de eigenaar voert schoorvoetend verbeteringen in, maar van een georganiseerde arbeidersbeweging is geen sprake¹¹. Het is maar één voorbeeld van vele, in een tijd dat ook in het Westen de arbeider nog ongeorganiseerd en dus machteloos is.

Imperiale ambities

Inmiddels voelt Japan zich sterk genoeg om de opheffing van de ongelijke verdragen te eisen. Het land wordt nu immers stilaan ook bij de groten gerekend. Het zal uiteindelijk zijn zin krijgen, want nog voor de eeuwwisseling komt er een akkoord met alle betrokken landen over nieuwe verdragen.

Zelf vindt Japan dat het nog aan één belangrijke voorwaarde moet voldoen om er echt 'bij te horen' en van de nieuwe keizerlijke staat een heus imperium te maken: gebiedsuitbreiding en kolonisering.

Al in een vroeg stadium, in 1869, op een moment dat het voor de westerse mogendheden nog alles te bewijzen heeft, laat Meiji-Japan zich al enigszins van zijn imperialistische kant zien. Meer bepaald door de annexatie van het grote eiland Hokkaido in het noorden, waar de Ainu-minderheid grotendeels geassimileerd wordt. Tien jaar later is het koninkrijk Okinawa in het zuiden aan de beurt.

Een béétje mogendheid weet in die tijd andere landen aan haar wil te onderwerpen. Zo ook kleine landen als België en Nederland. De opbouw van een eigen koloniaal rijk moet behalve economisch voordeel ook de definitieve en internationale erkenning van het

Japanse keizerrijk opleveren. Zuur zal het deze nieuwe kolonisator opbreken...

De oorlog met China in de jaren 1894-'95 is voor Japan een eerste gelegenheid om zijn technologische superioriteit te demonstreren. Twistappel is het Koreaanse schiereiland. Korea is een vazalstaat van China, waar de eens zo machtige Mantsjoe- of Qing-dynastie zich voorlopig nog staande houdt. Dat het Rijk van het Midden, zoals China zichzelf noemt, het onderspit moet delven tegen het kleine Japan slaat de wereld met verstomming. Het tempo waarin Japan zich heeft opgewerkt tot een te duchten mogendheid met een moderne strijdmacht is nooit eerder vertoond. Vooral de slag in de Gele Zee maakt indruk: de Japanse vloot keldert er vijf Chinese slagschepen. Bedenk dat de zeereis van Fukuzawa naar Californië nauwelijks 35 jaar vroeger een historische prestatie was! In het vaderland is de euforie groot en groeit het nationaal gevoel. De Japanse opperbevelhebber Yamagata wil na de Chinese nederlaag meteen verder oprukken naar Beijing, maar stuit daarbij op een krachtig veto van Frankrijk, Duitsland en Rusland.

Koloniseren om niet gekoloniseerd te worden

Het vredesverdrag van Shimonoseki van 1895 legt het Chinese keizerrijk een zware schadevergoeding op. Het begunstigde land, Japan, verwerft bovendien een eerste kolonie: het eiland Formosa, vandaag bekend als Taiwan. Ook moet China Japan vrije toegang geven tot vier steden en het land uiterst gunstige handelsvoorwaarden bieden. Japan legt nu de verslagen vijand zélf zijn eigen ongelijke verdrag op, inclusief extraterritorialiteit. Ook met Korea sluit het zo'n ongelijk verdrag.

Iemand die dit beleid toejuicht is Yukichi Fukuzawa, inmiddels een invloedrijke commentator. Hij zegt: met de Meiji-omwenteling heeft Japan de Europese beschaving volkomen geadopteerd en heeft het geestelijk gesproken de rest van Azië en zijn conservatisme achter zich gelaten. Korea en China zijn al te zeer gehecht geble-